

9. Економічні системи : монографія. Т. 1 ; за ред. Г. І. Башнянина. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії. – 2006. – Т. 1. – 484 с.
10. Макконнелл К. Р. Экономикс. Принципы, проблемы и политика : учебник / Макконнелл К. Р., Брю С. Л., Флинн Ш. М. – М. : Инфра-М, 2013. – 972 с.
11. Фоміна М. В. Проблема стабільності економічних систем / М. В. Фоміна // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 1. – С. 12–19.
12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура : пер. с англ. / Кастельс М. ; под научн. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ-ВШЭ, 2000. – 711 с.
13. Історія економічних учень : [хрестоматія] / [В. Д. Базилевич, Т. В. Гайдай, А. О. Маслов та ін.] ; за ред. проф. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2011. – 1198 с.
14. North W.W. Structure and Change in Economic History / North W. W. – New York, 1981. – 419 p.
15. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / В. Д. Базилевич, П. М. Леоненко, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай ; за ред. В. Д. Базилевича. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2005. – 567 с.

УДК 330.837

Н. І. Литвиненко, кандидат економічних наук, доцент
кафедри економічної теорії та основ підприємництва
Національного гірничого університету

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Подано теоретичні дослідження структури норми толерантності та її вплив на функціонування соціально-економічної системи. Розглянуто становлення толерантності як неформальної та формальної норми в історико-культурному контексті. Запропоновано визначення толерантності як соціокультурної норми, так і особистісної характеристики.

Ключові слова: толерантність; інституціональне середовище; соціокультурна норма; модель корисності толерантності.

The article presents the theoretical studies of the structure of tolerance and its role in the functioning of the socio-economic system. It was considered the establishment of tolerance both informal and formal norms in historical and cultural context. It was suggested a definition of tolerance as a socio-cultural norm and personal characteristics.

Key words: tolerance; institutional environment; socio-cultural norm; utility model of tolerance.

Постановка проблеми. У нашому глобалізованому світі толерантність стає необхідною для мирного співіснування різних народів та окремих осіб в одному просторі. Толерантність – складний і багаторівневий феномен. Нині не існує чіткого розуміння природи толерантності та причин толерантної/інтолерантної поведінки. Загалом оцінка феномена толерантності коливається між двома протилежними полюсами: з одного боку, оцінюється як благо, з іншого – вважається злом.

© Н. І. Литвиненко, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури виявив значну кількість визначень цієї норми, які неможливо зіставити за їх змістом. В українській і російській науковій літературі толерантність ототожнюється з терпимістю, повагою, дружельністю, любов'ю, позитивним сприйняттям іншого, а також байдужістю, незацікавленістю, відстороненістю. На наш погляд, такі ототожнення неправомірні: по-перше, всі ці ознаки – самостійні категорії; по-друге, вони не відображають основної суті феномена толерантності. Це стосується всіх суб'єктів, а не тільки особи (людини). Крім того, окремі науковці у своїх працях, досліджуючи цей феномен, не дають його визначення, що значно ускладнює інтерпретацію поданої думки. Детальніше проблему дефініції толерантності розглянуто в працях російських учених І. Г. Арцибашева та Н. І. Коха [1; 2].

В основному ми погоджуємося з визначенням феномена толерантності як парадоксальної цінності, що зникає, котру пропонують С. Мендус, Д. Гайд, Дж. Хортон та М. Б. Хом'яков [3; 4]. Зазначимо, що найпоширеніші визначення толерантності існують у рамках філософії лібералізму як відносини більшості до меншості в моністичному суспільстві та не враховують її розуміння іншими культурами в сучасному глобалізованому світі. У західній літературі толерантність найчастіше визначають як морально значущу відмову від використання сили впливу на наявні моральні відхилення. Порушується питання про межі та розуміння моралі в сучасному плюралістичному суспільстві, що, у свою чергу, призводить до ряду логічних і практичних парадоксів, які не може розв'язати аналітична філософія. Глобалізація та зіткнення культур унеможливають винайдення універсальної теорії толерантності. Таким чином, теорія толерантності в сучасному мультикультурному суспільстві має базуватись на плюралізмі парадигм, що її обґрунтовують [3; 4].

Аналіз наукової літератури виявив ряд напрямів, у яких досліджується феномен толерантності. У першу чергу це філософський, що досліджує онтологічні та гносеологічні засади формування категорії толерантності (Г. Маркузе, П. Ніколсон, Дж. Роулз, Ю. Хабермас, М. Б. Хом'яков); другий – соціологічний, котрий розглядає його як соціальну дію і суспільну норму (Г. В. Круглова, К. Поппер, М. Уолцер); психологічний – базові основи толерантної поведінки (внутрішні настанови та ставлення особистості до внутрішнього подразника), взаємовідносини людини із самою собою та з іншими (К. Леонтьєв, Г. Олпорт, В. П. Пісоцький, Г. У. Солдатова); політико-правовий – вивчення феномена толерантності як політичного і правового явища (П. Дж. Б'юкенен, Дж. Локк, Дж. Ст. Мілл).

Мета статті – теоретичні дослідження ролі норми толерантності у розвитку і функціонуванні соціально-економічної системи країни у глобальному просторі.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо процес становлення толерантності як наукової категорії та норми, що є невід'ємним елементом інституціонального середовища сучасного суспільства. Зробимо суттєве застереження: дослідження феномена толерантності обмежено “західною цивілізацією”, що обумовлено браком не тільки вітчизняної, але й зарубіжної літератури цієї тематики.

Дослідження розвитку суспільств стародавнього світу свідчить про існування неформальної норми “толерантність”, яка сприяла більш-менш мирному співіснуванню в межах відомого світу для людини.

Одним із видів толерантності в стародавньому світі є віротерпимість, яка обумовлена, на наш погляд, політеїзмом стародавніх релігій. Разом із приєднанням завойованих територій до пантеону метрополії входили й боги цих земель. Процес формування та розпаду імперій у стародавньому світі не позначався на одному з його головних елементів – релігії, вона залишалась недоторканою. Загалом зміни стосувались лише політичної підпорядкованості земель і встановлення податків на користь метрополії. Лояльність колоній та їх терпимість одна до одної підтримувались чітким контролем місцевих общин. Як правило,

звичаї, традиції та законодавство колоній, структура общини залишались незмінними, і підтримання порядку всередині общини було її справою, куди самодержавна влада ніколи не втручалась. Така політика дозволяла досить успішно контролювати підлеглі території та утримувати цілісність імперії. Отже, суб'єктами толерантних відносин були імперія та її колонії – общини, а предметом – вірування населення підкорених територій. Таким чином, організаційна структура імперії мала чітку ієрархію і складалася з організацій: на вершині – метрополія, якій підпорядковані численні колонії. Особливість функціонування норми толерантності в імперіях – це її поєднання з категоричним запереченням свободи совісті. Відмова індивіду в можливості обрання віросповідання пов'язана з тим, що автономною одиницею імперії була община, людина в ній ніколи не розглядалась як самостійна, лише як належна до конкретної групи. Прикладами таких досить успішних імперій можна назвати Карфаген, Імперію Маур'єв, Державу Птолемеїв, Греко-Бактрійське царство, Римську імперію.

Уперше толерантність було визнано як формальну норму в Нікомідійському едикті імператора Галерія від 30 квітня 311 р. У ньому була заборона на переслідування християн. Наступним документом став Міланський едикт імператорів-співправителів Костянтина і Ліцінія від 13 червня 313 р., який надавав християнам права на публічну проповідь і вчення культу, а також на придбання нерухомості для використання в релігійних цілях. Ці два документи закріпили толерантність як основоположний принцип політики у релігійній сфері на теренах Римської імперії. Залишається лише відкритим питання, чому в Римській імперії переслідували християн тоді, коли офіційна політика ставилась терпимо до всіх інших релігій та культів, що існували на її теренах. Політика віротерпимості як законодавчо закріплена норма проіснувала до 380 р. В означеному році імператор Феодосій I прийняв Фесалонікійський едикт, в якому християнська релігія приймалась як єдина допустима для підданих Римської імперії. У 383–388 рр. було прийнято ряд законодавчих актів, що мали інтолерантний характер і були спрямовані на знищення язичницьких культів та релігій. У подальшому імператором Феодосієм I було санкціоновано знищення язичницьких культових споруд, а також накладено заборону на вивчення й викладання математики, яку пов'язували з магією. Наслідками такої політики стали криваві зіткнення між християнами та язичниками з численними людськими жертвами. Найбільших втрат зазнала наука: заборона на вивчення й викладання філософії, медицини, математики та гоніння вчених-язичників призвели до занепаду цих наук більше ніж на 500 років. Значну кількість наукових досягнень греко-римської цивілізації було втрачено, що зруйнувало основи й надалі призвело до гальмування розвитку науки. До багатьох втрачених наукових знань (особливо це стосується анатомії, хірургії, гігієни та санітарії) знову повертаються лише у XV ст. і пізніше. У період раннього середньовіччя наука перебувала під пильним патронатом християнської церкви, яка редагувала та регламентувала напрями її розвитку. Основним науковим методом тих часів була схоластика. Таким чином, інтолерантне ставлення до ідей і знань, які не відповідають християнським релігійним канонам, призвело до зниження рівня добробуту населення західного світу того часу.

Прийняття християнства як позитивно, так і негативно впливало на розвиток західної цивілізації. Становлення інституту християнства в Європі позначено зростанням інтолерантного ставлення до всього нехристиянського світу, а також посиленням боротьби з єресю всередині самого християнства. Загалом християнська релігія не відрізняється терпимістю до інакомислення. Значні суперечності між різними християнськими конфесіями призвели до релігійних війн у XVI–XVII ст. в Європі. Вони відрізнялись особливою жорстокістю і включали як бойові дії, так і “інформаційну війну”. Першим кроком до визнання за іншими права вибору віросповідання і терпимого ставлення до нього була Насауська угода 1552 р.

в якій за лютеранами визнавалася свобода віросповідання. Наступним кроком був Нантський едикт 1598 р. що надав свободу віросповідання протестантам-гугенотам. Проте головним документом, який поклав кінець релігійним війнам і законодавчо закріпив релігійну толерантність у Європі став Вестфальський мир, підписаний у 1648 р. У ньому було закріплено принцип віротерпимості, він надав свободу віросповідання всім християнським конфесіям.

Оцінити соціально-економічні втрати від релігійних війн у Європі можна лише приблизно. Так, втрати населення, за оцінками німецьких учених Г. Франца і Г. Шмідта, становили 5–6 млн. Прямими наслідками війни були збільшення державних витрат, податків і зростання цін на продовольчі товари та фураж, а також зменшення товарообігу, земель, що обробляються, та випадки позбавлення селян свободи переміщення у князівствах Німеччини [5].

Толерантність як наукова категорія виникла у XVII ст. З цього моменту функціонування та розвиток норми толерантності відбувались одночасно з науковим дослідженням її різних проявів у суспільному житті. Першим науковим дослідженням, присвяченим цій нормі, вважається філософська праця Дж. Локка “Листи про віротерпимість” 1689 р., вперше опублікована в Нідерландах.

Подальший розвиток буржуазного суспільства призвів до руйнування суворих соціальних звичаїв (феодально-станового корпоратизму та селянсько-общинного колективізму), становлення індивідуалізму й рівності всіх учасників суспільних відносин як базових основ. У результаті відбуваються значні трансформації у суспільному та державному устрої. Домінуючим класом стає буржуазія зі своєю ідеологією, в основі якої лежить ідея свободи. В економічній системі встановлюються капіталістичні виробничі відносини. Слід зазначити, що становлення буржуазного суспільства і держави відбувалось відповідно до соціокультурних та історичних умов конкретної країни. Зі встановленням буржуазного суспільства виникають нові суб’єкти й нові відносини, подальший розвиток та ефективне функціонування яких потребують нових видів толерантності. На наш погляд, у цей період відбувається формування таких видів толерантності, як політична, міжнаціональна, міжкласова та гендерна.

Останнім етапом розвитку толерантності як соціокультурної норми можна вважати її трансформацію в загальну цивілізаційну норму, що закріплено в документах ООН. Так, 16 листопада 1995 р. ООН була прийнята “Декларація принципів толерантності”, якою мають керуватись у формуванні своєї політики, а також у законотворчості країни – члени організації. У Декларації подано визначення, що сприймається як базове: “толерантність означає поважання, сприйняття і розуміння різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості”. Крім того, в Декларації підкреслюється, що толерантність “передусім, активна позиція, яка формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини” [6].

З початком XXI ст. феномену толерантності почали приділяти увагу й економісти. Так, Дж. Корнео та О. Жане розробляють економічну теорію толерантності, яка доводить, що толерантне суспільство ефективніше, ніж інтолерантне. Вони зазначають, що у толерантних суспільствах не існує соціального тиску стосовно престижу того чи іншого виду зайнятості й людина обирає ту діяльність, яка максимізує її корисність. Отже, ефективність виробництва підвищується. Толерантність визначається як повага до різноманітності, яка сприяє мирному співіснуванню між різними групами та індивідуальній самоактуалізації. Модель корисності толерантності побудовано за допомогою нової теорії символічних цінностей і теорії добробуту (утилітаризм). У моделі кожний індивід має свою систему цінностей. Система цінностей складається з рис характеру та стилів життя, які наділяються символічною цінністю. У теорії толерантність розглядається як якість системи цінностей, яку використовує людина у своєму повсякденному житті. За теорією, “особа толерантна, якщо вона надає символічного значення не тільки власним характеристикам, а також тим, яких вона не має, але мають інші.

І навпаки, інтолерантна особа має незбалансовану систему цінностей, яка, у свою чергу, формує самовдоволені та зневажливі риси, а також спосіб життя, що не поважає інших” [7, 2]. У праці подано 2 моделі толерантності. У першій толерантність обумовлюється ендогенними атрибутами, розглянуто на прикладі професії, вибір якої зумовлює сформована система цінностей особи. У другій розглянуто вплив таких екзогенних факторів, як стать [7].

За результатами дослідження, ми схилиємось до думки, що толерантність має розглядатись одночасно як особистісна характеристика, яка визначається сукупністю індивідуально-психологічних особливостей індивіда, та як соціокультурна норма, котра відображає суб’єктно-суб’єктні відносини в різних сферах суспільства.

У розглянутих працях психологів визначення толерантної людини в більшості випадків сформульовано із застосуванням специфічної термінології, яку досить складно використати у дослідженні соціально-економічної системи. Отже, у своєму дослідженні ми вживаємо визначення, запропоноване Г. Олортом, з яким співвідносимо індивідуально-психологічні показники як систему операціональних індикаторів, а саме [8]:

- 1) високий рівень дивергентності/ментальної гнучкості;
- 2) високий рівень самосвідомості;
- 3) високий рівень персональної автономії;
- 4) стійкість до невизначеності;
- 5) рефлексивність;
- 6) самовладання – здатність виконувати діяльність у ситуаціях, що дезорганізують її та впливають на емоційну сферу;
- 7) адекватна самооцінка;
- 8) відповідальність за свої вчинки;
- 9) високий рівень емпатії;
- 10) почуття гумору;
- 11) соціальна активність;
- 12) високий рівень розвитку комунікативних навичок;
- 13) сформована внутрішня безпека.

Щодо визначення толерантності як соціокультурної норми, на нашу думку, в більшості визначень суб’єктно-суб’єктні відносини, які відображає досліджуваний феномен, описано в односторонньому порядку. Гадаємо, суб’єкт може визнавати відмінності іншого суб’єкта без будь-яких спроб внести зміни лише в тому разі, коли він усвідомлює себе як особистість із різними звичками, цінностями, традиціями. Тобто суб’єкт має чітко розуміти, що в очах свого контрагента він також має відмінності, і сприймати це як відправну точку в побудові взаємовідносин. Отже, толерантність – це визнання іншої особистості з одночасним усвідомленням своєї відмінності. Крім того, усвідомлення своєї індивідуальності сприяє збереженню і підтримці різноманітності всього суспільства і протистоїть його повній уніфікації.

За результатами проведених досліджень, ми виділили такі функції толерантності як соціокультурної норми:

- 1) збереження культурної різноманітності;
- 2) збереження миру та стабільності суспільного розвитку;
- 3) сприяння інтегративним процесам;
- 4) проектування цілераціональної дії;
- 5) сприяння збалансованості особистих стосунків;
- 6) соціально-адаптивна функція;
- 7) сприяння становленню оптимальної у функціональному плані поведінки.

Стосовно меж толерантності ми дотримуємось погляду, що вони мають розглядатись, по-перше, виходячи з історико-культурного простору, по-друге, щодо рівності всіх людей перед законом.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Теоретичні дослідження феномена толерантності, а також її проявів свідчать, що нині немає єдиної думки з цього приводу. Загалом усі погляди можна згрупувати за такими концепціями, в яких толерантність розглядається як благо, соціокультурна норма, цінність сама по собі, інструментальна цінність, котра обумовлює іншу цінність, чеснота, індивідуально-психологічна особливість індивіда.

Історія розвитку західної цивілізації доводить, що норма толерантності є невід'ємним елементом інституціонального середовища, який сприяє ефективному розвитку і функціонуванню соціально-економічної системи окремої країни у глобалізованому світі. На користь цього висновку можна навести як негативне, так і позитивне обґрунтування.

Отримані результати можуть бути використані для подальшого теоретичного дослідження ролі толерантності у розвитку і функціонуванні суспільства. Визначення толерантності як соціокультурної норми й операціональних індикаторів толерантної людини дозволить зробити емпіричну оцінку рівня толерантності в різних країнах на основі опитувань, проведених міжнародною та європейською організаціями, які досліджують цінності в різних країнах [9; 10].

Список використаних джерел:

1. Арцыбашев И. Г. О некоторых аспектах проблемы определения толерантности / И. Г. Арцыбашев // Известия Уральского государственного университета. Сер. 3 : Общественные науки. – 2007. – № 54. – Вып. 4. – С. 165–178.
2. Кох Н. И. О различиях в понимании термина “толерантность” / Н. И. Кох // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. – 2012. – № 4. – С. 86–92.
3. Хомяков М. Б. Толерантность: парадоксальная ценность [Электронный ресурс] / М. Б. Хомяков // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – Том VI. – Вып. 4. – С. 1–13. – Режим доступа : <http://www.old.jourssa.ru>
4. Baruch H. Tolerance in the Age of Pluralism / H. Baruch [Electronic resource] // Yearbook of the “George Barițiu” History Institute in Cluj-Napoca, Series Humanistica. – 2008. – Т. VI. – P. 299–312. – Mode of access : <http://www.humanistica.ro/engleza/index.htm>
5. Веджвуд С. В. Тридцатилетняя война / С. В. Веджвуд ; перевод с англ. И. В. Лобанова. – М. : АСТ ; Астрель ; Полиграфиздат, 2012. – 571 с.
6. Декларация принципов терпимости [Электронный ресурс] : принята резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. – Режим доступа : http://www.unesco.org/webworld/peace_library/UNESCO/HRIGHTS/124-129.HTM
7. Corneo H. A theory of tolerance [Electronic resource] / H. Corneo, J. Olivier. – Mode of access : <http://www.SSRN.com/abstract=976576>
8. Олпорт Г. У. Толерантная личность / Г. У. Олпорт // Национальный психологический журнал. – 2011. – № 2 (6). – С. 155–159.
9. Data & Documentation / Documentation / Downloads [Electronic resource] // World Values Survey. – Mode of access : <http://www.worldvaluessurvey.org>
10. Data and Documentation [Electronic resource] // European Social Survey. – Mode of access : <http://www.europeansocialsurvey.org>

Шановні автори!

Просимо враховувати такі вимоги до рукописів статей і порядку їх подання до друку.

1. Приймаються роботи, написані українською, російською, англійською мовами, обсягом 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті повинен мати такі елементи:

– на початку статті **англійською мовою**: прізвище ініціали автора, назва статті, адресні дані авторів (назва установи, закладу, відомча належність, адреса організації, місто, країна), розширена англійська анотація (700–1300 знаків), ключові слова, пристатейні списки використаних джерел у романському алфавіті (латиницею);

– **прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада (укр. мовою)**;

– **назва статті (українською мовою)**;

– **УДК**;

– **анотація українською мовою** (3–5 рядків);

– **анотація англійською мовою** (4–5 рядків);

– **основний текст статті**;

– **список використаних джерел**.

3. Основний текст статті складається з таких структурних елементів:

Ключові слова (4–5 слів).

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мета статті.

Виклад основного матеріалу.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Список використаних джерел оформлюється відповідно до державних стандартів бібліографії.

Зазначені елементи виділяються в рукописі **напівжирним шрифтом**.

4. Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.

Посилання на літературу здійснюються безпосередньо в тексті. У квадратних дужках зазначається порядковий номер використаного джерела в порядку згадування, а через кому – конкретна сторінка.

5. До редакції подаються:

– **паперовий варіант статті за підписом автора**;

– **електронний варіант статті**;

– **завірена рецензія доктора або кандидата наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук)**;

– **довідка про автора українською мовою** (прізвище, ім'я, по батькові повністю, організація, посада, адреса, науковий ступінь, вчене звання, контактні телефони, електронна адреса).

Передрук матеріалів дозволяється лише за письмової згоди редакції.

Матеріали, що публікуються, відображають позицію автора, яка може не збігатися з поглядом редакції. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор.

Редакція залишає за собою право наукового та літературного редагування статей без додаткової консультації з автором. Листування з читачами ведеться лише на сторінках журналу.